

Jakub Akonom

Akademia Katolicka w Warszawie, Polska
jakon299@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3959-9183

Liturgia godzin w duszpasterstwie XXI wieku

The Liturgy of the Hours in the Pastoral Ministry in the Twenty-First Century

ABSTRACT: The purpose of this article is to show the methods, forms and activities that can contribute to the dissemination of the practice of the liturgy of the hours by the lay faithful in the Church in Poland. The first part introduces the problem of implementing the liturgy of the hours or restoring the custom of its celebration in parishes, taking into account key pastoral areas, including especially work with liturgical ministries and young people preparing for the sacrament of Confirmation. The second part describes the place of the liturgy of the hours in virtual space, showing the numerous, present ways of its popularization in the space of the virtual continent. The third part of the article illustrates the largest pastoral action in Poland promoting the celebration of the liturgy of the hours, organized as part of the youth meeting at Lednica organized by Father Jan Góra OP. The final, fourth part takes up the aspect of privileges related to the celebration of the prayer of sanctification of time. Among the key conclusions, it was pointed out that nowadays it is extremely important to offer the liturgy of the hours to young people, thus introducing them to a deeper faith, devoid of infantilism, but, rather characterized by maturity.

KEY WORDS: liturgy of the hours, parish, pastoral care, Internet, youth, indulgences

ABSTRAKT: Celem artykułu jest ukazanie metod, form oraz działań mogących przyczynić się do upowszechnienia praktyki sprawowania liturgii godzin przez wiernych świeckich w Kościele w Polsce. Pierwsza część przybliży problematykę wdrożenia liturgii godzin bądź przywrócenia zwyczaju jej sprawowania w parafiach, uwzględnia także kluczowe obszary duszpasterskie, w tym szczególnie pracę ze służbą liturgiczną oraz młodymi ludźmi przygotowującymi się do sakramentu bierzmowania. Część druga opisuje miejsce liturgii godzin w przestrzeni wirtualnej, ukazując licznie obecne w niej drogi popularyzacji tej modlitwy. Trzecia część artykułu ilustruje największą w Polsce akcję duszpasterską promującą sprawowanie liturgii godzin zorganizowaną w ramach spotkania młodzieży na Lednicy organizowanego przez o. Jana Górę OP. Ostatnia część podejmuje aspekt przywilejów związanych ze sprawowaniem modlitwy uświęcenia

czasu. Wśród kluczowych konkluzji wskazano, iż współcześnie niezwykle istotne jest zaproponowanie liturgii godzin ludziom młodym, by w ten sposób wprowadzić ich w wiarę głębszą, pozbawioną dziecięcego infantylnizmu, a cechującą się dojrzałością.

SŁOWA KLUCZOWE: liturgia godzin, parafia, duszpasterstwo, Internet, młodzież, odpusty

Człowiek ukształtowany przez Boga na Jego obraz i podobieństwo nosi w sobie potrzebę poznania swego Stwórcy, która w konsekwencji staje się podstawą modlitwy stanowiącej formę kontaktu i relacyjnego dialogu. Tym samym człowiek poszukuje dróg, które są w stanie łączyć ziemię z niebem, przenikając rzeczywistość ziemską i przybliżając ją do niebieskiej ojczyzny. Benedykt XVI wskazywał, że „gdy nawiązujemy osobistą relację z Bogiem, On objawia nam naszą tożsamość, a w przyjaźni z Nim życie rozwija się i w pełni realizuje”¹. Rozwój duchowy wyznawcy Chrystusa polega na ciągłym stawianiu się obrazem Stwórcy i dążeniu tym samym do ostatecznego zjednoczenia z Nim². Chrześcijańska liturgia, a więc fundament życia religijnego, na którym można budować relację z Bogiem, obficie korzysta z judaistycznej praktyki codziennej modlitwy właściwej tamtejszej kulturze³. Dzięki łasce Ducha Świętego i Jego żywemu działaniu w Kościele Chrystusowym już od czasów kolegium apostołskiego rozpoczął się proces kształtowania jednej z kluczowych modlitw, która zbudowana na doświadczeniu wieków oraz pokoleń, przechodząc na przestrzeni dwóch tysięcy lat istnienia chrześcijaństwa liczne zmiany i modyfikacje, jest współcześnie znana pod nazwą „liturgia godzin”. Modlitwa ta, jak zaznaczył Sobór Watykański II, łączy w swej istocie społeczność ludzi, a co więcej, zspala ją także w wykonywaniu kapłańskiego zadania, przez które Kościół w nieustanny sposób wielbi Boga, zanosząc przy tym prośby za zbawienie całego świata⁴. Tym samym Mistyczne Ciało Chrystusa nie ogranicza kultu wyłącznie do Eucharystii, ale rozszerza go także poprzez celebrowanie liturgii godzin, która jest – jak mówi soborowa konstytucja *Sacrosanctum Concilium* –

¹ Benedykt XVI, „Orędzie na XXVI Światowy Dzień Młodzieży,” *L'Osservatore Romano* [wydanie polskie], no. 10 (2010), 4–8.

² Andrzej Proniewski, „Benedykta XVI perspektywa dialogu miłości Stwórcy ze stworzeniem,” *Studia Teologii Dogmatycznej* 7 (2021), 146, <https://doi.org/10.15290/std.2021.07.11>.

³ Andrzej Żądło, „Elementy kultyczne judaizmu w liturgii chrześcijan. Zagadnienia wybrane,” *Liturgia Sacra* 23, no. 1 (2017), 58.

⁴ Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* (1964), nr 83 (dalej: KL).

hymnem rozbrzmiewającym w niebie po wszystkie wieki⁵. Sama liturgia godzin, będąca jedną z dróg kultu Bożego, jest modlitwą, w której to Jezus Chrystus wraz z Kościołem zwraca się do Boga Ojca, co w szczególny sposób wyraża zespolenie wszystkich sprawujących ją wiernych Kościoła, ukazując tym samym wzajemne relacje Oblubienicy i Oblubieńca⁶. Podejmowanie tej formy modlitwy liturgicznej jest więc nie tylko jakimś obowiązkiem czy też zadaniem, jakie należy wypełniać, ale przede wszystkim zaszczytem jako stawanie w przed Bogiem i oddawanie Mu chwały w imieniu Kościoła⁷. Wspomniana wyżej konstytucja akcentuje rolę liturgii godzin także w życiu duchowieństwa poświęconemu duszpasterstwu, wskazując, iż gorliwość jej sprawowania zależna jest od świadomości wagi zalecenia „nieustannie się módlcie”, które św. Paweł skierował w Liście do Tesaloniczan⁸. W owej nieustannej modlitwie istotną rolę winien odegrać także fakt, iż reforma soborowa zmodyfikowała układ liturgii godzin tak, aby mogła być ona sprawowana w sposób doskonalszy⁹.

Niniejszy artykuł stanowi próbę znalezienia odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób efektywnie rozpowszechnić liturgię godzin w praktyce pastoralnej Kościoła w Polsce. Celem artykułu jest ukazanie metod, form oraz działań mogących przyczynić się do upowszechnienia praktyki sprawowania liturgii godzin przez wiernych świeckich. Lektura artykułu umożliwia zrozumienie istoty modlitwy uświęcania czasu oraz jej wpływu na kształtowanie eklezjalnej tożsamości, zwłaszcza w aspekcie wspólnotowej celebracji w parafii. Artykuł ma charakter heterogeniczny, obejmuje bowiem problematykę z zakresu teologii pastoralnej, liturgiki oraz prawa kanonicznego. W przygotowaniu artykułu zastosowano metodologię pracy badawczej bazującej na analizie materiałów źródłowych poprzedzonej właściwą kwerendą. Artykuł został oparty na dokumentach Kościoła, ze szczególnym uwzględnieniem dorobku Soboru Watykańskiego II oraz nauczania papieży. W ramach opracowywania niniejszego artykułu dokonano analizy obszernej literatury przedmiotu. Należy zaznaczyć, iż w przywołanej literaturze brak kompleksowego omówienia podejmowanej problematyki, owszem, istnieją liczne publikacje analizujące niektóre z zagadnień poruszanych w treści niniejszego artykułu¹⁰. Przeprowadzona kwerenda wykazała natomiast

⁵ KL 83.

⁶ KL 84.

⁷ KL 85.

⁸ KL 86.

⁹ KL 87.

¹⁰ Por. Tadeusz Syczewski, „Formacja katolików świeckich do modlitwy Liturgią Godzin,” *Rocznik Teologii Katolickiej* 17, no. 3 (2018), 157–70, <https://doi.org/10.15290/rtk.2018.17.3.12>.

brak publikacji o komplementarnym charakterze, odnoszącym kwestię liturgii godzin do szerokiego uniwersum duszpasterstwa XXI wieku.

Niniejszy artykuł stanowi syntezę kluczowych kwestii podlegających pracom badawczym, sygnalizuje przy tym konieczność przeprowadzenia pogłębionej analizy wybranych problemów i zagadnień przytoczonych w niniejszym tekście.

Wdrożenie celebracji liturgii godzin do praktyki liturgicznej wspólnoty parafialnej

Modlitwa liturgiczna ma swoje szczególne znaczenie dla wspólnoty parafialnej, ukazuje bowiem istotę przeżywanego czasu Kościoła stanowiącego etap na drodze historii zbawienia. W Kościele bowiem sam Chrystus kontynuuje swoje dzieło zbawcze, zanosząc do Ojca w niebie swoją modlitwę¹¹. Znany benedyktyński liturgista Odo Casel twierdził, iż wszystkie tajemnice dotyczące zbawczego planu Pana Boga znajdują pełne miłości przedstawienie i wspomnienie w sprawowanej codziennie modlitwie liturgicznej¹². Liturgia godzin, będąc swoistym podręcznikiem modlitwy rozumianej jako uwielbienie Boga w różnorodnych sytuacjach życia człowieka, jest niezwykle cenna, przede wszystkim z uwagi na zawarte w niej fragmenty biblijne, bowiem już w samym Piśmie Świętym znajdują się liczne wzmianki dotyczące uwielbienia jako formy modlitwy¹³.

Współczesna praktyka liturgiczna domaga się pilnych działań zmierzających do przyznania liturgii godzin jej właściwego miejsca w życiu parafialnym. Uzasadnieniem podjęcia prac w tym kierunku winna być świadomość, iż Kościół usilnie zachęca do praktyki liturgii godzin, mimo że bezpośredni, prawny obowiązek jej sprawowania nie obejmuje osób świeckich¹⁴. Poprzez modlitwę liturgią godzin życie wiernych świeckich może zostać ubogacone, mogą oni bowiem zbudować oraz pogłębić swoją duchowość liturgiczną. Należy podkreślić, że zgodnie z definicją przyjętą przez ojców Soboru Watykańskiego II, jednym

Por. Michał Stachera, "Celebracja Liturgii Godzin wyrazem eklezjalności," *Roczniki Teologiczne Warszawsko-Praskie* 16 (2020), 105–25.

¹¹ Krzysztof Konecki, "Chrystologiczny wymiar Liturgii Godzin," *Studia Włocławskie* 2 (1999), 132.

¹² Miguel Paz, "Tiempo y eternidad en la doctrina litúrgica de Odo Casel," *Alpha Omega* 24, no. 3 (2021), 461.

¹³ Cyril J. Law, "Actio Ecclesiae: The Participation of the Lay Christian Faithful in the Liturgy of the Hours (c. 1174 §2)," *The Jurist: Studies in Church Law and Ministry* 79, no. 1 (2023), 167, <https://doi.org/10.1353/jur.2023.a913450>.

¹⁴ KPK, kan. 1174 § 2.

z kluczowych celów liturgii godzin jest uświęcenie dnia¹⁵. Co więcej, sprawowanie liturgii godzin stanowi okazję do odkrywania duchowego bogactwa Kościoła, jakie tworzyło się na przestrzeni dziejów¹⁶. Sprawowanie liturgii godzin jeszcze silniej zespolają wspólnotę Ludu Bożego i ukazuje komplementarny obraz Kościoła, który podobnie jak ciało, złożony jest z wielu członków¹⁷. W tym miejscu za Ratzingerem należy powtórzyć, iż „oczywiste jest, że w liturgii Logosu – Słowa Przedwiecznego – słowa, a więc także ludzki głos, odgrywa istotną rolę”¹⁸. Udział w celebracji liturgii godzin pozwala zaangażować się czynnie w powszechnie sprawowany kult Boży, co umożliwia doświadczenie odnalezienia swojego miejsca w Kościele, w którym każda osoba może włączyć się w głoszenie chwały Pana Boga. Sama liturgia godzin ma nade wszystko wymiar uświęcania czasu, modlitwa bowiem przeplata się z poszczególnymi zadaniami, towarzysząc troskom i radościom codzienności i przyczyniając się w ten sposób do pogłębienia osobowej relacji człowieka ze Stwórcą. Potwierdzeniem tego faktu jest odnowiony układ poszczególnych godzin kanonicznych, który został dostosowany do porządku dnia, a także do współczesnych warunków życia¹⁹. Jest to więc forma połączenia ludzkiej codzienności, rzeczywistości ziemskiej z rzeczywistością niebieską. Celebrowanie liturgii godzin pozwala spojrzeć ku ostatecznemu celowi i ku niemu skierować swoje dążenia, wpływając na rewizję postępowania i budząc sumienia. Zachęta Kościoła staje się wyzwaniem pastoralnym, którego perspektywa realizacji wobec stosunku społeczeństwa żyjącego w XXI wieku do Kościoła wydaje się być daleka, a niekiedy wręcz niemożliwa. Należy jednak odrzucić taki pogląd i dokładać starań, intensywnie przyczyniać się do popularyzacji modlitwy liturgią godzin wśród osób świeckich. Kluczowe metody oraz formy działalności, mogące być ku temu inspiracją, zostały przytoczone w dalszej części niniejszego artykułu.

Pomimo długiej tradycji sprawowania niedzielnych niesporów we wspólnotach parafialnych, zostały one wyparte przez Msze Święte wieczorne²⁰. Istnieje obecnie pilna konieczność powrotu do tej praktyki. Niezwykle istotne

¹⁵ KL 88.

¹⁶ Mattias Lundberg, “The Printing of Missals and Breviaries as Ecclesiastical Authority in the Late Medieval Baltic Region: A Battle between Printers or between Bishops?,” in *The Baltic Battle of Books*, ed. Jonas Nordin, Gustavs Strenge, and Peter Sjökvist (Leiden: Brill, 2023), 76, https://doi.org/10.1163/9789004441217_005.

¹⁷ Por. 1 Kor 12,12.

¹⁸ Joseph Ratzinger, *Duch liturgii*, trans. Eliza Pieciul (Poznań: Klub Książki Katolickiej, 2002), 163.

¹⁹ KL 88.

²⁰ Syczewski, “Formacja katolików świeckich do modlitwy Liturgia Godzin,” 165.

jest uwzględnienie w pracy duszpasterskiej sobotniego wieczoru jako czasu rozpoczynającego liturgiczne obchody niedzieli, których kluczowymi momentami są Eucharystia oraz liturgia godzin²¹. Z uwagi na fakt, iż liturgia godzin, stanowi modlitwę całego Ludu Bożego, szczególnie ważna jest jej wspólnotowa celebracja, która w liturgicznym zgromadzeniu jednoczy Kościół w pieśni chwały na cześć Pana²². Eklezjalna natura liturgii godzin sprawia, że bardziej właściwe jest jej sprawowanie we wspólnocie niż odmawianie indywidualne²³. Z perspektywy osób świeckich, które nie przebyły formacji w ruchach i stowarzyszeniach katolickich, liturgia godzin, nazywana powszechnie brewiarzem, jeśli jest im znana, to raczej z utrwalonego w kulturze wizerunku kapłana z czarną książką trzymaną w dłoni²⁴. Wizerunek ów należy podtrzymywać i dbać o to, aby duchowni mogli być widziani na modlitwie, która będąc dobrowolnie przyjętym obowiązkiem, stanowi przede wszystkim istotny czynnik na drodze ku świętości²⁵. Należy dołożyć starań, aby ten obraz został przekształcony w modlitwę wspólnotową. Ponieważ we wskazanym przykładzie wspomniana księga jest wyłącznie do dyspozycji kapłana, dlatego w zewnętrznym postrzeganiu jest to jego modlitwa prywatna, co przeczy naturze liturgii godzin. Należy więc zaproponować wiernym świeckim sprawowanie liturgii godzin w ramach wspólnoty parafialnej, postępując zgodnie z duchem soborowego polecenia o pasterskiej posłudze wobec ludzi świeckich, podkreślającej przekazywanie im duchowych dóbr Kościoła²⁶.

Popularyzacja sprawowania nieszporów niedziel i uroczystości wydaje się być tutaj pierwszym krokiem, który należy wykonać. Wienczą one obchód liturgiczny i obok jutrzni są główną godziną każdego dnia²⁷. Takie działanie nie może jednak zostać zrealizowane bez wcześniejszego przygotowania osób świeckich w cyklu katechez wprowadzających w obszerne zagadnienie, jakim jest modlitwa liturgiczna uświęcająca czas. Bez przeprowadzenia właściwego

²¹ Bogdan Biela, "Eucharistic Gathering as the Heart of Celebrating 'The Eight Day' in a Parish," *Studia Pastoralne*, no. 8 (2012), 190.

²² Paweł VI, Konstytucja apostolska *Laudis canticum* (1970), nr 1.

²³ Por. Alexander Peck, *The Liturgy of the Hours* (Brisbane: Broken Bay Institute, 2010), 5.

²⁴ Mateusz Cyrklaff, "Obowiązek sprawowania Liturgii godzin w Kościele," *Studia Gdańskie* 43 (2018), 179, <https://doi.org/10.26142/STGD-2018-034>.

²⁵ Helena Słotwińska, "Celebrowanie Liturgii Godzin w życiu i posłudze kapłana," *Roczniki Liturgiczno-Homiletyczne* 58, no. 2 (2011), 117.

²⁶ Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* (1964), nr 37.

²⁷ Por. Maryann Madhavathu, "Liturgy as a Sacrament of the Paschal Mystery: A Study of the Theological Relations between the Liturgy of the Eucharist and the Liturgy of the Hours in Theromanand Syro-Malabar Rites" (PhD diss., 2016), 10, <https://lirias.kuleuven.be/retrieve/404130>.

procesu przygotowawczego nowa praktyka liturgiczna, nieznaną większości parafian, może zostać odrzucona i tym samym nie zakorzeni się ona na gruncie parafialnym. Podstawą przywrócenia bądź wprowadzenia po raz pierwszy do parafialnego kalendarza celebracji liturgii godzin jest właściwe ukazanie jej istoty i wspólnotowego wymiaru wyrażającego prawdziwą naturę modlącego się Kościoła i stającego się jego rzeczywistym znakiem²⁸.

Podjmując refleksję nad problemem wszczęcia zwyczaju modlitwy liturgią godzin we wspólnotach parafialnych, należy uwzględnić fakt, iż to właśnie nieszpory wydają się być godziną, którą najlepiej można umiejscowić nie tylko w agendzie życia parafialnego, ale przede wszystkim w kontekście tradycji pobożnościowych²⁹. O ile bowiem nieszpory sprawowane są w porze wieczornej, która nie jest zagospodarowana przez inne tradycje modlitewne, o tyle jutrznia, jako modlitwa poranna, może kolidować z jej ludowym odpowiednikiem, jakim są godzinki o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny, które mimo że odpowiadają swoimi poszczególnymi częściami godzinom liturgii godzin, to już od XVII wieku są śpiewane w godzinach porannych jako jednorodny cykl³⁰. W tym kontekście należy oddać ludowej tradycji godziny poranne i nie naruszać wielowiekowych tradycji pobożnościowych, umożliwiając jednocześnie zaczerpnięcie ze skarbcza tradycji liturgicznych w porze wieczornej. Jednak godziny wieczorne w wielu parafiach są także zagospodarowane przez Msze Święte. W takim przypadku, mimo zalecenia, aby nieszpory były łączone z Mszą Świętą, należy w procesie wdrożenia rozważyć, czy połączenie ich z Najświętszą Ofiarą sprawowaną w godzinach wieczornych nie ograniczy ich jedynie do jej uczestników. Wydaje się, iż właściwe byłoby sprawowanie nieszporów niezależnie od wieczornej Mszy Świętej tak, aby mogli w niech uczestniczyć zarówno ci wierni świeccy, którzy przybyli na Eucharystię, jak i ci, którzy uczestnicząc w Mszach sprawowanych uprzednio, przybywają do świątyni po raz drugi na sprawowanie liturgii godzin, która w liturgicznym obchodzie zamyka istotną część dnia. Oczywiście może tu pojawić się problem wynikający z okoliczności życia świeckich, jednak oddzielenie obu liturgii otworzy możliwość udziału w nieszporach osobom, które nie uczestniczą w Mszy Świętej sprawowanej w godzinach wieczornych.

²⁸ Paweł VI, Konstytucja apostolska *Laudis canticum*, nr 8.

²⁹ Por. Syczewski, "Formacja katolików świeckich do modlitwy Liturgią Godzin," 165.

³⁰ Andrzej Sulikowski, "Godzinki o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny. Glosy, hipotezy, interpretacje," *Tematy i Konteksty* 11, no. 6 (2016), 261, <https://journals.ur.edu.pl/tematyikonteksty/article/view/428/402>.

Triduum Paschalne szansą zakorzenienia celebracji liturgii godzin w parafiach

Chwalebny zwyczajem jest także sprawowanie liturgii godzin w czasie Triduum Paschalnego, które w ciągu ostatnich lat uległo pewnej popularyzacji³¹. Celebracje te należy określić jako priorytetowe dla duszpasterstwa liturgicznego, bowiem dzięki nim ich uczestnicy mogą jeszcze głębiej wniknąć w Misterium Paschalne Chrystusa i lepiej zrozumieć istotę Triduum Paschalnego i jego głównych celebracji. W niektórych parafiach w Polsce istnieje zwyczaj sprawowania tzw. ciemnych jutrzni polegający na sprawowaniu w godzinach porannych połączonych godzin jutrzni oraz godziny czytań. Celebracje te odbywają się w Wielki Piątek oraz w Wielką Sobotę. W polskiej tradycji duże znaczenie ma święcenie pokarmów na stół wielkanocny, które jest jedynym obrzędem liturgicznym sprawowanym w tym dniu. Właściwe jest, aby ten odbywający się w godzinach porannych obrzęd rozpoczynał się właśnie celebracją liturgii godzin, ukazując tym samym osobom świeckim właściwy wymiar Wielkiej Soboty i kierując ich uwagę na tajemnicę odkupienia człowieka.

W okresie Triduum Paschalnego godną pochwały jest także celebracja we wspólnocie parafialnej II nieszporów Niedzieli Zmartwychwstania Pańskiego, które stanowią klamrę dla czasu Triduum oraz pozwalają osobom świeckim dostrzec wagę przywołanej uroczystości, zapraszając ich na dodatkową liturgię sprawowaną u schyłku dnia po czasie rodzinnego świętowania. Dobrym przykładem takich działań jest parafia katedralna pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Siedlcach, która corocznie organizuje te nieszpory, tym samym podtrzymując wśród parafian ducha liturgicznej radości wydarzeń paschalnych i dając okazję do przeżycia najważniejszego dnia roku liturgicznego w duchu wspólnej modlitwy całego zgromadzenia³². Takie działania są szczególnie ważne wobec faktu, iż wielu wiernych ma niewielką świadomość dotyczącą obszaru czasowego, jaki obejmuje Triduum Paschalne. Wielu katolików widzi bowiem jego zakończenie w Wigilii Paschalnej, traktując ją jako wyróżniającą się spośród innych celebrację. Na gruncie polskim zaś takim zwieńczeniem wydaje się być poranna Msza Niedzieli Zmartwychwstania, która w dominującej większości parafii połączona jest z procesją rezurekcyjną³³.

³¹ Dolores Nowak, "Mistyczny wymiar Liturgii godzin w praktyce celebracji," *Musica Ecclesiastica* 13 (2018), 85.

³² "Triduum Paschalne w katedrze siedleckiej," accessed February 28, 2023, <http://katedra.siedlce.pl/aktualnosci/200,wielki-tydzien-w%20katedrze>.

³³ Por. Fergus Michael Timothy Ryan, "The Hours of Easter Sunday: Articulating a Full Day of the Paschal Triduum," *Studia Liturgica* 53, no. 1 (2023), 57, <https://doi.org/10.1177/00393207221146034>.

Podstawy modelu wdrożeniowego

Samo zaszczerpienie parafianom ducha modlitwy liturgicznej domaga się przede wszystkim dawania dobrego świadectwa własnej modlitwy sprawowanej przez pojedynczych duszpasterzy. Zaleca się, aby tam, gdzie jest większa liczba kapłanów, sprawować liturgię godzin na sposób wspólnotowy³⁴. Wydaje się, iż taka sugestia może stanowić zachętę do stopniowego poszerzania grupy modlących się. Potwierdzeniem takiej interpretacji jest fakt, iż *Ogólne wprowadzenie do Liturgii godzin* promuje formę celebracji, w której biorą udział osoby świeckie³⁵. W zależności od przyjętego modelu niekiedy tworzone są odrębne grupy spotykające się na wspólnej celebracji liturgii godzin³⁶. Takie postępowanie może jednak zaprzeczać naturze tejże modlitwy i doprowadzić wiernych świeckich do przekonania o jej ekskluzywności. Liturgia godzin ma nade wszystko charakter inkluzywny, nie wolno jej ograniczać, jest ona bowiem zawsze kultem całego Kościoła. Jak zauważa włoski teolog Pietro Muroi, jest to modlitwa przez Chrystusa, z Chrystusem i w Chrystusie, ale też przez Kościół, z Kościołem i w Kościele³⁷. W tym kontekście wydaje się więc, że lepszym modelem będzie przeprowadzenie formacji liturgicznej w poszczególnych grupach, ruchach i wspólnotach parafialnych, które poznawszy właściwą praktykę, będą mogły stanowić fundament celebracji we wspólnocie parafialnej otwartej na całe zgromadzenie liturgiczne.

Należy zaznaczyć, iż istnieją wspólnoty, które w swój program mają wpisana modlitwę liturgią godzin. Wśród takich grup należy wymienić Drogę Neokatechumenalną³⁸. W drugim etapie jej formacji, nazywanym katechumenatem, następuje obrzęd uroczystego wręczenia egzemplarza *Liturgii godzin*, a następnie roczny czas wprowadzania do umiejętności praktycznego posługiwania się

³⁴ "Ogólne wprowadzenie do Liturgii godzin," in *Liturgia godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*, vol. 1 (Poznań: Pallottinum, 2006), 25 (dalej: OWLG).

³⁵ Stefan Koperek, "Udział świeckich w Liturgii Godzin," in *Liturgia uświęcenia czasu*, vol. 5 of *Mysterium Christi*, ed. Waclaw Świerżawski (Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1984), 194. Por. Jan Maciej Dyduch, "Udział świeckich w kulcie liturgicznym w świetle kodeksu prawa kanonicznego," *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 38, no. 1 (1985), 27, <https://doi.org/10.21906/rbl.1401>.

³⁶ Adelajda Sielepin, "Kobieta w liturgicznym życiu Kościoła," *Liturgia Sacra. Liturgia – Musica – Ars* 59, no. 1 (2022), 20, <https://doi.org/10.25167/lis.4737>.

³⁷ Pietro Angelo Muroi, "Liturgia delle Ore. Prospettive future," *Ecclesia Orans* 26 (2009), 172.

³⁸ Dominik Kielb, "Rola i miejsce słowa Bożego w formacji wspólnot neokatechumenalnych," *Zeszyty Formacji Katechetów* 85, no. 1 (2022), 92, <https://www.zfk.katecheza.radom.pl/index.php/zfk/article/view/1355>.

otrzymanym woluminem i praktykowania modlitwy poszczególnymi godzinami³⁹. Liturgia godzin ma swoje stałe miejsce także w charyzmacie członków Ruchu Światło-Życie, zarówno w jego gałęzi rodzinnej, a więc w Domowym Kościele, jak i w formacji oazowej skierowanej do młodzieży, bowiem podczas rekolekcji stałym elementem jest sprawowanie liturgii godzin. Animatorzy odpowiedzialni za przeprowadzenie rekolekcji Ruchu Światło-Życie przechodzą także formację liturgiczną, która umożliwia im właściwe zrozumienie oraz dojrzałą praktykę tej modlitwy⁴⁰. Zostały przygotowane specjalne modlitewniki uwzględniające specyfikę rekolekcji oazowych i zawierające wybrane teksty z liturgii godzin, z których korzystają ich uczestnicy⁴¹.

Formacja liturgiczna w ramach przygotowania do sakramentów

Aspekt formacji liturgicznej należy uwzględnić także podczas spotkań dla rodziców, których dzieci przygotowują się do przyjęcia Pierwszej Komunii Świętej lub sakramentu bierzmowania. Rodzice bowiem jako pierwsi nauczyciele modlitwy mogą przybliżyć swoim dzieciom także modlitwę liturgiczną, wprowadzając ich głębiej w duchowość wyznawców Chrystusa, a tym samym ukazując im bogactwo Jego Mistycznego Ciała, a także budować podstawy wiary na dojrzałym fundamencie spotkania Boga w liturgii. Rodzina jako ważna część Kościoła jest więc zaproszona do sprawowania liturgii godzin i pielęgnowania jej w domowym Kościele⁴².

Odmawiając wybraną część liturgii godzin rodzina – będąc niejako domowym sanktuarium – zespała się w ten sposób ściślej z Kościołem⁴³. Tę szczególną rolę liturgii godziny należy przybliżyć rodzicom i zachęcić ich, aby na miarę swoich możliwości pogłębiali z dziećmi rodzinną wrażliwość liturgiczną oraz przekazywali im solidne wzorce modlitwy, aby poprzez sprawowanie liturgii

³⁹ Eugeniusz Weron and Janusz Dyl, "Biuletyn teologii laikatu," *Collectanea Theologica* 73, no. 4 (2003), 151–62.

⁴⁰ Wojciech Oleśków, "Formacja liturgiczna i muzyczna w Ruchu Światło-Życie w diecezji gorzowskiej i zielonogórsko-gorzowskiej," *Studia Paradyskie* 26 (2016), 161.

⁴¹ Por. Marek Sędek, *Liturgia Godzin w Oazie Nowego Życia III stopnia*, 3rd ed. (Kraków: Wydawnictwo Światło-Życie, 2019).

⁴² Damian Kwiatkowski, "Liturgia miejscem urzeczywistniania się Kościoła domowego," *Łódzkie Studia Teologiczne* 24, no. 3 (2015), 132.

⁴³ Sobór Watykański II, Dekret o apostołstwie świeckich *Apostolicam actuositatem* (1965), 27, por. OWLG 6.

familijnej wprowadzać całą rodzinę w nurt roku liturgicznego⁴⁴. Ważne jest, aby w tej kwestii nie ograniczyć się jedynie do konferencji i zachęt, ale zaproponować zgromadzonym na spotkaniach rodzicom właśnie tę formę modlitwy jako duchowe wsparcie dzieci na drodze przygotowania do sakramentu i kontynuować ją przez cały okres przygotowawczy. W duchu pastoralnego towarzyszenia, o ile prezbiterzy dysponują czasem, należy zaproponować chętnym rodzicom pomoc w przeprowadzeniu pierwszego sprawowania liturgii godzin w domu rodzinnym z udziałem wszystkich domowników, aby ukazać, iż jest to modlitwa całego Kościoła, niezależnie od stanu, a także, aby okazać im pomoc od strony praktycznej.

Duszpasterstwo młodzieży

Niezwykle istotne wydaje się być też duszpasterstwo młodzieży, którą należy stopniowo wprowadzać w modlitwę uświęcania czasu. Dobrą okazją ku temu są spotkania formacyjne poszczególnych grup młodzieżowych. W duchu komplementarnie rozumianej formacji właściwym byłoby zaproponowanie modlitwy liturgią godzin także kandydatom przygotowującym się do przyjęcia bierzmowania, aby mogli poznawać bogactwo modlitwy całego Kościoła. W duszpasterstwie młodzieży istotną rolę odgrywa nie tylko formacja permanentna, ale także akcyjność. Podejmowanie dodatkowych inicjatyw duszpasterskich, takich jak rekolekcje, wyjazdy czy obozy, skierowanych do ludzi młodych, jest dobrą okazją do umieszczenia w ich grafiku wybranej godziny liturgicznej. W ten sposób duszpasterze mogą kształtować w młodzieży świadomość, iż liturgia godzin nie ogranicza się do samego momentu odmawiania modlitwy, ale jest elementem składowym życia codziennego. Niezależnie od jego okoliczności czas celebracji nie jest więc wyodrębniony z czasu zwyczajnego, ale przenika go i uświęca rzeczywistość życia człowieka⁴⁵.

Dodatkowym atutem praktykowania przez młodzież modlitwy liturgią godzin jest aspekt samowychowawczy, doceniany i promowany w wypracowanych przez lata programach pedagogicznych harcerskich organizacji młodzieżowych⁴⁶.

⁴⁴ Por. Zdzisław Janiec, "Liturgia domowa jako realizacja biblijnych zasad życia rodzinnego," *Resovia Sacra: Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej* 27 (2020), 68.

⁴⁵ Sławomir Jeziorski, "Liturgia a percepcja i przeżywanie czasu w dobie postmodernizmu," *Verbum Vitae* 35 (2019), 445, <https://doi.org/10.31743/vv.3499>.

⁴⁶ Bogusław Śliwerski and Mino Bohatkiewicz, "What Can Scouting Do for a Young Man in the 21st Century?," *Studia z Teorii Wychowania* 13, no. 2 (2022), 150, <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.9264>.

Kształtowanie w ludziach młodych cnoty regularności jest niezwykle ważne dla ich własnego rozwoju, ale także umiejętności życia w społeczeństwie i we wspólnocie. Zwłaszcza w okresie życiowego zabiegania, nawału obowiązków narzucenie pewnego rytmu modlitwy może pozytywnie oddziaływać na funkcjonowanie w życiu codziennym, a także na właściwą selekcję obowiązków oraz reorganizację priorytetów⁴⁷, która – jak już powiedziano powyższej – może być przede wszystkim zmianą punktu widzenia umożliwiającą dostrzeżenie określonych płaszczyzn utrudniających nawiązanie osobowej relacji z Bogiem. Uświęcanie dnia poprzez modlitwę liturgiczną wiąże się także ze stopniowym budowaniem i wzrostem własnej duchowości przemieniającej rzeczywistość powszednią. Należy zauważyć, iż oprócz dodatniego wpływu na duchowość, sprawowanie liturgii godzin uczy obowiązkowości i kształtuje cnotę odpowiedzialności, wymaga bowiem umiejętności właściwego gospodarowania czasem, aby nie pomijając wielorakich obowiązków wynikających ze stanu czy też zatrudnienia, wyznaczyć czas także na jej celebrację. Oczywiście życiowe uwarunkowania świeckich mogą nie pozwolić im na modlitwę liturgią godzin w jej pełnym wymiarze, jednak nawet sprawowanie jednej z godzin może przynieść dobre owoce uwidaczniające się na wielu płaszczyznach życia.

Służba liturgiczna

Sprawowanie liturgii godzin ma także istotne znaczenie w formacji służby liturgicznej. Należy podkreślić, iż to właśnie wspólnoty odnowy Kościoła, w których wierni modlą się brewiarzem bądź choćby jego częścią, dają istotne świadectwo modlitwy ochrzczonych⁴⁸. Program formacyjny służby liturgicznej zakłada bowiem formację w duchu charyzmatu Ruchu Światło-Życie, uwzględniając w cyklach formacyjnych udział w rekolekcjach wakacyjnych, zaś podczas części z nich, skierowanych do młodzieży i dorosłych, celebrowana jest właśnie liturgia godzin⁴⁹. Tym samym, wprowadzając liturgię godzin do spotkań formacyjnych dla dwóch wspomnianych grup wiekowych, uzyskany

⁴⁷ Por. Aleksander Barszczewski, „5 powodów, dla których warto odmawiać brewiarz,” accessed February 28, 2023, <https://misyjne.pl/dlaczego-warto-odmawiac-brewiarz-5-argumentow/>.

⁴⁸ Przemysław Sawa, “Theology and Liturgical Principles at the Service of Evangelization—Towards a Catholic Renewal,” *Religions* 14, no. 4 (April 2023), article no. 480, <https://doi.org/10.3390/rel14040480>.

⁴⁹ Podkomisja KEP ds. Służby Liturgicznej, *Program formacyjny Służby Liturgicznej* (Kraków: [s.n.], 2018) 8.

zostanie niejako efekt ciągłości pomiędzy rokiem pracy duszpasterskiej, a czasem wakacyjnych rekolekcji.

Właściwe przygotowanie służby liturgicznej umożliwia także zapewnienie godnej asysty liturgicznej podczas sprawowania wybranych godzin w sposób uroczysty. Służba liturgiczna obejmuje także osoby posługujące w liturgii poza prezbiterium. Pojęcie to rozciąga się więc na schole, chóry i zespoły śpiewacze, a także na psalmistów, kantorów i psalterzystów⁵⁰. Pod kątem prawidłowego sprawowania liturgii godzin niezwykle istotne jest przygotowanie osób odpowiedzialnych za jej oprawę muzyczną, aby bogactwo treści zostało odpowiednio zharmonizowane z obfitym wyborem melodii i aby jak najlepiej umożliwić całemu zgromadzeniu liturgicznemu wspólny udział w celebracji, zachowując przy tym majestat i prawdziwe piękno liturgii.

Liturgia godzin w przestrzeni Internetu

Internet, stanowiąc współczesną agorę, jest miejscem, którego nie należy zaniebywać pod kątem duszpasterskim, przeciwnie, jest to szczególna przestrzeń, w której łatwość kontaktów oraz ogromna liczba różnorodnych użytkowników umożliwia efektywne dotarcie do obywateli cyfrowego kontynentu z autentycznym świadectwem życia chrześcijańskiego i przekazem wiary⁵¹. Jednym z godnych dostrzeżenia działań jest prowadzenie szkoleń z zakresu teorii modlitwy liturgią godzin. Filmy szkoleniowe stanowiły odpowiedź zaangażowanych duszpasterzy na obostrzenia wynikające z globalnej pandemii COVID-19, które uniemożliwiały prowadzenie zwyczajnej pracy pastoralnej w parafiach oraz znacznie ograniczały liczbę osób mogących wziąć udział w celebacjach liturgicznych⁵².

Wobec utrudnień, jakie się pojawiły w nawiązywaniu zwyczajnych relacji między duszpasterzami i świeckimi, a także w odpowiedzi na pilną potrzebę podjęcia wspólnototwórczych działań w rzeczywistości parafii w sytuacji przeniesienia duszpasterstwa do Internetu, na platformie YouTube pojawiły się wspomniane materiały video, mające formę wykładu bądź pogadanki, których celem było przybliżenie wiernym świeckim struktury modlitwy brewiarzowej, jej

⁵⁰ Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium Duszpasterstwa Służby Liturgicznej* (Wydawnictwo Światło-Życie, 2009), 31.

⁵¹ Por. Monika Przybysz, "Kościół w social media. Komunikacja instytucji eklesjalnych w mediach społecznościowych w perspektywie medioznawczej i teologicznej," *Kultura – Media – Teologia* 35, no. 4 (2018), 153, <https://doi.org/10.21697/kmt.35.9>.

⁵² Jakub Akonom, "Działalność pastoralna Kościoła w Polsce w przestrzeni wirtualnej," *Collectanea Theologica* 92, no. 4 (2022), 153, <https://doi.org/10.21697/ct.2022.92.4.05>.

podstawowych zasad i norm, a także zapoznanie ich z układem roku liturgicznego, jak i ukazanie wzajemnych zależności pomiędzy liturgiczną rangą określonych dni a możliwymi elementami zmiennymi. Należy zaznaczyć, iż tego typu materiały, choć pojawiające się na kanałach o niszowym i w gruncie rzeczy lokalnym zasięgu, trzeba ukazywać jako przykład pracy duszpasterskiej wychodzącej poza utarty schemat, nie po to jednak, aby zdobyć popularność, lecz aby przybliżyć odbiorców publikowanych treści do skarbcza Tradycji Kościoła, umożliwić im odkrycie piękna modlitwy psalmami. Kluczowym jednak punktem jest ukazanie wymiaru eklezjotwórczego liturgii godzin, bowiem to właśnie spotkanie na tej samej modlitwie pozwala na zbudowanie i umocnienie ducha jedności Kościoła pielgrzymującego, zjednoczonego pomimo odległości i ograniczeń na sprawowaniu kultu Bożego. Trzeba dostrzec, iż sam fakt zorganizowania tego typu wykładu wymaga dużego wysiłku merytorycznego i właściwego przygotowania, a przede wszystkim zrozumienia samego zagadnienia. Modlitwa liturgiczna, zwłaszcza zaś liturgia godzin, nie należy do modlitw prostych, dających się streścić w prostej konferencji, jednak to właśnie poziom jej pozornego skomplikowania potwierdza tylko ogromne bogactwo zawartych w niej treści, których poznanie dzięki internetowym szkoleniom może stać się swoistym fundamentem dla pogłębienia wiary, a także odkryciem nauczania patrystycznego, którego tak obszerny dorobek został umieszczony w godzinie czytań⁵³.

Należy także zauważyć dziedzictwo *Magisterium Ecclesiae*, które przekazywane jest wraz z nauczaniem papieskim w tej godzinie kanonicznej. Poznanie tych obszarów może stanowić zachętę do pogłębiania wiedzy teologicznej i sięgnięcia po pełną treść poszczególnych dokumentów oraz Psałterz przez osoby świeckie, które do tej pory funkcjonowały w życiu parafialnym na bazie homiletycznego przekazu duszpasterskiego, bez indywidualnego studium i lektury. W tym ujęciu ukazuje się prawdziwa rola celnych i dobrze zamierzonych działań pastoralnych, które wychodząc od nauki modlitwy liturgią godzin, przybliżają odbiorcom dorobek kształtowania się wiary i duchowości na przestrzeni dwóch tysięcy lat chrześcijaństwa i umożliwiają tym samym wypracowanie własnej duchowej osobowości oraz kształtowania życia w duchu chrześcijańskim⁵⁴.

⁵³ Por. Józef Warzeszak, "Pneumatologia czytań patrystycznych Liturgii godzin okresu zwykłego," *Studia Teologii Dogmatycznej* 7 (2021), 209–29, <https://doi.org/10.15290/std.2021.07.14>; por. Józef Warzeszak, "Pneumatologia czytań brewiarzowych okresów Adwentu, Bożego Narodzenia, Wielkiego Postu i Wielkanocy," *Warszawskie Studia Teologiczne* 35, no. 1 (2022), 204, <https://doi.org/10.30439/wst.2022.1.12>.

⁵⁴ Adrian Przybecki, "Liturgia jako przestrzeń modlitwy i uświęcenia," *Liturgia Sacra. Liturgia – Musica – Ars* 53, no. 1 (2019), 100, por. Paul De Clerck, *Zrozumieć liturgię*, trans. Stanisław Czerwik (Kielce: Jedność, 1997).

Facebook

W obliczu przyspieszonej globalizacji oraz podążającej za nią informatyzacji przestrzeń Internetu umożliwia rozsianym po świecie wyznawcom Chrystusa stworzenie rzeczywistości, w której mogą modlić się wspólnie bez ograniczeń wynikających z barier geograficznych. Rozwiązaniem, które zostało spopularyzowane w ostatnich latach, są grupy modlitewne zakładane na portalach społecznościowych, np. Facebook. Są one nie tylko przestrzenią wymiany myśli i swoistą agorą, ale z perspektywy duszpasterskiej stanowią przede wszystkim cenną szansę na nawiązanie kontaktu z osobami młodymi⁵⁵.

Należy zauważyć, iż obok grup różańcowych, modlących się *Koronką do Miłosierdzia Bożego* itd., istnieją również grupy praktykujące wspólną modlitwę liturgią godzin. Użytkownicy przyjęci do grupy mogą się ze sobą komunikować, co sprzyja wzajemnej wymianie doświadczeń i może wpływać budująco na rozwój duchowości liturgicznej. Członkowie grup gromadzą się o wybranej godzinie na sprawowanie wybranej godziny kanonicznej z liturgii godzin. Takie działania mogą stanowić dowód na potrzebę popularyzacji celebracji liturgii godzin w rzeczywistości parafialnej. Skoro bowiem sami wierni świeccy widzą potrzebę zakorzenienia swojej codzienności w liturgicznej modlitwie Kościoła, należy im zapewnić do tego odpowiednią przestrzeń i warunki. Trzeba zauważyć, że tego typu grupy, jako inicjatywa oddolna, są narażone na liczne zagrożenia, mianowicie brak właściwej formacji, co w następstwie może skutkować przekazywaniem i upowszechnianiem treści o charakterze religijnym, zawierających jednak poważne błędy teologiczne.

O ile sama modlitwa wynikająca z żywej wiary kształtuje człowieka i przybliża go do Boga, o tyle formacja intelektualna, stanowiąc poprzez rozum drugie skrzydło, dzięki któremu unosi się duch ludzki, pozwala lepiej zrozumieć rzeczywistość duchową, a także właściwie ją uporządkować⁵⁶. Stąd istnieje paląca wręcz konieczność obecności w przestrzeni wirtualnej kapłanów cieszących się autorytetem i szacunkiem oraz posiadających wykształcenie teologiczne. Pojawia się tutaj problem zarządzania taką grupą jako środowiskiem, a także właściwego uregulowania zależności pomiędzy założycielami i administratorami a prezbiterem oraz jego propozycją duszpasterską. Wydaje się jednak, iż lepiej jest, aby pasterz znajdował się zawsze wśród owiec, gotów odpowiedzieć na pytania, wskazać drogę i wspólnie z nimi podążać ścieżką roku liturgicznego,

⁵⁵ Por. Anna Kasperk, "Ewangelizacja katechetów w sieci," *March* 20, 2020, accessed August 3, 2022, <https://www.czasopismokatecheza.pl/arttykul/ewangelizacja-katechetow-w-sieci>.

⁵⁶ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Fides et ratio* (1998), Wstęp.

dbając przy tym o czystość przekazywanej doktryny i właściwe rozumienie prawd wiary. Owszem, obecność kapłanów może w takiej sytuacji legitymizować pewne nadużycia i patologie, kluczowe jest jednak każdorazowe, indywidualne rozeznanie możliwości pracy z już funkcjonującą grupą i przejęcie za nią częściowej odpowiedzialności, nie na zasadzie władzy kierowniczej, administracyjnej, ale pełnienia posługi towarzyszenia tym, którzy pragną w duchowości liturgicznej przybliżyć się do Pana. Chociaż określanie grup internetowych mianem wspólnoty można uznać za pewnego rodzaju nadużycie, to jednak samo zainteresowanie laikatu praktykowaniem modlitwy liturgią godzin jest niewątpliwie znakiem czasu – inicjatywy organizowane przez świeckich wyprzedzają odgórne propozycje duszpasterzy. W kontekście pastoralnym nie należy takich działań odrzucać, ale otoczyć je właściwą opieką, tak aby pieśń chwały mogła się rozlegać w coraz większej liczbie domów i mieszkań, gromadząc znajomych i przyjaciół na wspólnym wychwalaniu Boga, przenikając i ubogacając tym samym każdy etap dnia i nocy, silniej zakorzeniając wiernych świeckich w eklezjologicznym przeżywaniu codzienności, a nade wszystko kształtując w nich postawę wyrażającą się poprzez stałe i nieustanne składanie kapłańskiej ofiary z samych siebie⁵⁷.

YouTube

Dużą pomoc dla chcących praktykować modlitwę uświęcania czasu stanowią nagrania dźwiękowe wybranych godzin publikowane m.in. na platformie YouTube przez kanał archidiecezji łódzkiej, która udostępnia odbiorcom nagrania podstawowych godzin: jutrzni, niesporów oraz komplety, a także obu czytań z godziny czytań⁵⁸. Trzeba zaznaczyć, iż nie są to transmisje na żywo, a uprzednio przygotowane profesjonalne nagrania mogące stanowić pomoc w modlitwie oraz służyć za wzór melodii dostosowanych do danego okresu liturgicznego, co jest szczególnie ważne z perspektywy muzyki liturgicznej, która winna współbrzmieć z treścią danego okresu. Aby ułatwić modlitwę zainteresowanym odbiorcom, oprócz dźwięku, opublikowane filmy zawierają także tekst celebrowanej godziny. Należy dostrzec, iż opracowanie w formie dźwiękowej podstawowych tekstów liturgii godzin na cały rok liturgiczny jest zadaniem niezwykle żmudnym i czasochłonnym, wymagającym dużego zaangażowania

⁵⁷ Jan Decyk, "Liturgia Godzin hymnem na chwałę Boga," *Studia Theologica Varsaviensia* 49, no. 1 (2011), 31.

⁵⁸ "Playlista #Brewiarz," Kanał Maskacjusz TV.

i profesjonalnego przygotowania. Temu dziełu nie można odmówić jednak duszpasterskiej troski i rozpowszechniania ducha modlitwy liturgicznej w coraz szerszych kręgach odbiorców, którzy będąc użytkownikami Internetu, także poprzez świat wirtualny mogą przemieniać swoją rzeczywistość i uświęcać ją, przybliżając się do Boga.

Wspomniana już wyżej platforma YouTube zawiera nie tylko obszerne szkolenia opublikowane przez kanały parafialne, ale oferuje także inne cenne materiały mogące stanowić wprowadzenie, a następnie umocnienie w praktyce modlitwy uświęcania czasu. Wśród najistotniejszych i godnych przywołania materiałów należy wymienić merytoryczne i klarowne katechezy prowadzone przez opata tynieckiego Szymona Hiżyckiego OSB, który w odrębnych nagraniach omawia poszczególne godziny kanoniczne⁵⁹. Należy zaznaczyć, iż fakt podejmowania dzieła przybliżania liturgii godzin przez Hiżyckiego jest znamienny, bowiem liturgia jest jednym z głównych elementów życia monastycznego, które opat benedyktynów reprezentuje⁶⁰. Co istotne, istnieje obecnie wiele nagrań i miniskoleń prowadzonych przez duchownych diecezjalnych oraz zakonnych, którzy przybliżają liturgię godzin, można więc zaryzykować stwierdzenie, iż modlitwa liturgią godzin powoli dociera do świadomości osób świeckich, ciesząc się ich zainteresowaniem. Warto zaznaczyć, iż znaczna część spośród opublikowanych materiałów wykonana jest w prostej, przystępnej formie, która może łatwo dotrzeć do pokolenia młodych osób. Będąc nadzieją i wiosną Kościoła, winni oni znać jego bogactwo liturgiczne i duchowe, aby dzięki niemu móc podejmować odpowiedzialność za wiarę poprzez przygotowanie się do realizacji chrześcijańskiego powołania, które będą wypełniać w przyszłości⁶¹. Należy dostrzec, iż młodzież, żyjąc w dobie kultury imagologicznej, kieruje się zazwyczaj kryterium wysokiej jakości materiałów, co rzutuje na atrakcyjność całego przekazu, wymagając od twórców stałych działań adaptacyjnych⁶². Tym samym obecność takich treści podanych w formie odpowiedniej dla nowych zasad odbioru, tj. ograniczenie czasu trwania nagrania na rzecz zwiększonej merytoryki z uwzględnieniem odpowiedniej jakości obrazu oraz dźwięku, staje się

⁵⁹ Szymon Hiżycki, "Jutrznia. Teologia i sens [konferencja]," accessed April 6, 2023, https://www.youtube.com/watch?v=s1jsGHr_QeE.

⁶⁰ Thomas Quartier, "Monastic Experiences of the Liturgy of the Hours," *Questions Liturgiques/Studies in Liturgy* 97 (2016), 171–93, <https://doi.org/10.2143/QL.97.3.3197404s.176>.

⁶¹ Elżbieta Młyńska, "Ewolucja katechezy dorosłych w Dyrektoriatkach z lat 1971–2020," *Studia Katechetyczne* 17 (2022), 145, <https://doi.org/10.21697/sk.2021.17.9>.

⁶² Por. Ewa Wysocka, "Młode pokolenie w kulturze imagologicznej – wyzwania i zagrożenia rozwojowe," *Dydaktyka Informatyki* 14 (2019), 19, <https://doi.org/10.15584/di.2019.14.2>.

dowodem na pastoralne zaangażowanie duchownych w przestrzeni Internetu uwzględniające wrażliwość i potrzeby ludzi młodych.

Internetowa Liturgia Godzin

Znacznym ułatwieniem dla użytkowników Internetu zainteresowanych liturgiczną modlitwą uświęcania czasu jest witryna Internetowa Liturgia Godzin⁶³ istniejąca od 1998 roku. Działa ona na podstawie tekstów *Liturgii godzin* w wydaniu czterotomowym, a także o teksty *Monastycznej liturgii godzin*. Internauci znajdą tam nie tylko zestawienie danych zawierających wskazania stron na poszczególne godziny w danym dniu, ale przede wszystkim całościowe teksty dla każdej z wybranych w bieżącym dniu godzin, niezależnie od okresu liturgicznego.

Trzeba zauważyć, iż w dobie przyspieszonego przepływu informacji możliwość sięgnięcia po teksty liturgiczne jest niezwykle poręczna, ma też swoją funkcję pastoralną, bowiem może stanowić zachętę dla tych, którzy jeszcze nie posiadają wydania książkowego, bądź przekracza ono ich możliwości finansowe, pragną zaś zapoznać się z tą formą modlitwy. Witryna zawiera także obszerną czytelnię obejmującą teksty wprowadzające w tematykę tej modlitwy liturgicznej, a także przystępnie napisany skrypt ułatwiający zrozumienie praktyki i budowy poszczególnych godzin. Od 2005 r. Internetowa Liturgia Godzin oferuje także możliwość sięgnięcia po teksty pierwszego czytania z godziny czytań w ramach dwuletniego cyklu postulowanego przez *Ogólne wprowadzenie do Liturgii godzin*⁶⁴. Czytania te nie są dostępne w standardowym wydaniu czterotomowym opublikowanym przez wydawnictwo Pallottinum, zawierają bowiem teksty dłuższe i trudniejsze⁶⁵.

Aplikacja mobilna Brewiarz

W epoce mobilności dużym zainteresowaniem cieszą się także aplikacje opracowane na urządzenia mobilne. Wśród takich propozycji jest aplikacja *Brewiarz* dedykowana dla dwóch najpopularniejszych mobilnych systemów operacyjnych – Android i iOS. Aplikacja ta może być niezwykle cenną pomocą, zwłaszcza podczas podróży, może także służyć tym, którzy nie posiadają jeszcze edycji

⁶³ *Internetowa Liturgia Godzin*, accessed February 28, 2023, <https://brewiarz.pl/index.php3>.

⁶⁴ OWLG 146.

⁶⁵ OWLG 146, por. KL 51.

papierowej. Trzeba zauważyć, iż jej opracowanie zostało wykonane z dużą starannością, spełnia ona bowiem wysokie wymagania względem jakości użytkowania i szaty graficznej, co nie zawsze ma miejsce w działalności inicjatyw katolickich w Internecie⁶⁶.

Należy jednak zachować daleko idącą roztropność w korzystaniu z tego typu środków; zarówno wspomniana wyżej strona internetowa, jak i aplikacja powinny być traktowane w sposób pomocniczy (dla przygotowania tekstów) bądź jedynie okazjonalny, przejściowy czy też inicjacyjny. Zwrócił na to uwagę kard. Robert Sarah, gdy będąc prefektem Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, wypowiedział się na temat korzystania z liturgii godzin w telefonie. Kardynał podkreślił, iż mimo wygody i komfortu, jaki zapewnia modlitwa przez telefon bądź tablet, urządzenia te nie są przeznaczone wyłącznie do kultu, nie są zarezerwowane Bogu, przez co „desakralizuje się” sprawowaną z ich pomocą modlitwę⁶⁷. Z uwagi na objętość książkowego wydania *Liturgii godzin* należałoby na gruncie polskim podjąć inicjatywę wydania tekstów liturgii godzin przeznaczonych np. na jeden miesiąc, co znacznie zwiększyłoby poręczność takiej publikacji, zachowując przy tym klasyczny charakter książki poświęconej Bogu. Godną pochwały inicjatywę podjął w Stanach Zjednoczonych portal *Word On Fire*, który rozprowadza broszury z tekstami liturgii godzin na każdy miesiąc⁶⁸. Kwestia celebracji liturgii godzin za pomocą wydania książkowego domaga się wyczerpującego zbadania, jednak z uwagi na charakter niniejszego artykułu, została ona jedynie zasygnalizowana.

Transmisje z opactwa Benedyktynów w Tyńcu

Przywołany we wcześniejszej części artykułu przykład nagrań dotyczy sprawowania liturgii godzin, której teksty zaczerpnięto z czterech podstawowych tomów wydanych przez wydawnictwo Pallottinum⁶⁹. Istnieją także internetowe transmisje monastycznej liturgii godzin charakteryzującej się odmiennym, poszerzonym układem psalmów. Trzeba zaznaczyć, iż monastycznej liturgii godzin, z uwagi na bogactwo i historię związaną z jej opracowaniem i tłumaczeniem, należy się odrębna praca badawcza, stąd też wątek ten, z uwagi na ograniczenia tematyczne niniejszego artykułu, nie zostanie w nim rozwinięty.

⁶⁶ Akonom, „Działalność pastoralna Kościoła w Polsce w przestrzeni wirtualnej,” 152.

⁶⁷ Marcelli Hejwowski, „Pieśń chwały Chrystusa – co z nią zrobić?,” accessed February 28, 2023, <https://adeste.org/piesn-chwaly-chrystusa-co-z-nia-zrobic/>.

⁶⁸ Hejwowski, „Pieśń chwały Chrystusa – co z nią zrobić?”

⁶⁹ *Liturgia godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*, 4 vols. (Poznań: Pallottinum, 2017).

Kontynuując rozważanie, należy wymienić transmisje radiowe, a także transmisje internetowe z opactwa Benedyktynów w Tyńcu. Co istotne, są to nie tylko transmisje nadawane w obu kanałach komunikacji w czasie rzeczywistym, ale przede wszystkim obejmują one aż pięć godzin sprawowanych według kalendarza zakonów i zgromadzeń stosujących *Regulę św. Benedykta*, których liturgia została dostosowana do wskazań Soboru Watykańskiego II⁷⁰.

Celebrowanie liturgii godzin w jej monastycznym wydaniu pozwala więc dostrzec piękno modlitwy sprawowanej przez zakonników, a także może stanowić pewną formę promocji życia konsekrowanego, uchylając niejako furtkę, przez którą można dostrzec codzienność liturgiczną życia zakonnego i jej charakterystyczny, wspólnotowy wymiar, co może stanowić pretekst do refleksji nad własnym powołaniem lub choćby tylko przykład oddawania należnej chwały Bogu.

Popularyzacja liturgii godzin przez o. Jana Górę OP

Dużą wrażliwością na młodych i ich zbliżenie do liturgii Kościoła wykazał się o. Jan Góra, dominikanin, organizator Ogólnopolskich Spotkań Młodych Lednica 2000 stanowiących jedno z najważniejszych w Polsce religijnych spotkań młodzieży⁷¹. W 2009 r., w ramach przygotowania do spotkania odbywającego się pod hasłem „Rozpoznaj czas”, o. Góra zorganizował akcję wsparcia projektu mającego na celu wydrukowanie skróconej liturgii godzin obejmującej trzy główne godziny kanoniczne, tj. jutrznię, nieszpory oraz kompletę⁷². Ostatecznie na spotkanie zorganizowane 6 VI 2009 r. przygotowano 100 tysięcy egzemplarzy małych brewiarzy (*Lednicka liturgia czasu*), które zostały przekazane młodzieży⁷³. Brewiarz był dystrybuowany przez duszpasterstwo lednickie w kolejnych latach i stanowił punkt odniesienia do duchowych poszukiwań związanych

⁷⁰ Tomasz Maria Dąbek, “Śpiewane części Monastycznej Liturgii Godzin w Tyńcu,” *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 53, nos. 3–4 (2000), 228, <https://doi.org/10.21906/rbl.511>.

⁷¹ Por. Franciszek Mróz, “‘To Trade In the Sofa for a Pair of Walking Shoes And... To Leave a Mark...’: Pilgrimage and Religious Tourism of Academic Youth,” in *World Youth Day 2016 Kraków: The School of Faith and Humanity*, ed. Józef Stala and Paulina Guzik (Kraków: The Pontical University of John Paul II in Krakow Press, 2018), 233, <https://doi.org/10.15633/9788374387361.15>.

⁷² *Brewiarz lednicki*, accessed February 28, 2023, <https://m.niedziela.pl/arttykul/88810/nd/Brewiarzlednicki>.

⁷³ Katolicka Agencja Informacyjna, “Brewiarz Lednicki gotowy na czerwcowe spotkanie,” June 1, 2009, accessed February 28, 2023, <https://www.liturgia.pl/Brewiarz-Lednicki-gotowy-na-czerwcowe-spotkanie/>. Por. Katarzyna Olbrycht, “Pedagogia Jana W. Góry OP

z Lednicą⁷⁴. W tym miejscu trzeba zaznaczyć, iż była to największa akcja duszpasterska popularyzująca modlitwę liturgią godzin. Skala przedsięwzięcia i zasięg jego odbioru wywodził się z przekonania, jakie miał o. Góra, dostrzegając, iż pacierz kojarzony jest z okresem rozwoju dziecięcego oraz dojrzewaniem, ludzi dorastających zaś należy poważnie zaprosić do wielkiej wspólnoty modlitwnej Kościoła, aby wielbić Tego, który nas pierwszy umiłował. Co więcej, liturgia godzin formuje wiernych do uwielbienia Boga, które zawarte jest w psalmach opisujących zbawcze czyny Boga, jakich Izrael doświadczył w swojej historii⁷⁵.

Pacierz jako tradycyjna modlitwa stanowi punkt wyjścia w wychowaniu do sakramentów i liturgii godzin, co zostało dostrzeżone także we włoskiej praktyce pastoralnej⁷⁶. Przekazany podczas lednickiego spotkania modlitewnik miał ukazać młodym ludziom odwagę psalmicznych wersetów mogących pobudzić ją do dialogu z Miłością.

Przywileje związane ze sprawowaniem modlitw zawartych w *Liturgii godzin*

Wielowiekowy zwyczaj odpustów został nieco zaniedbany w praktyce pastoralnej. Z uwagi na istotę łask powiązanych z odpustami zupełnymi i częściowymi należy przywrócić mu utracone miejsce zarówno w duszpasterstwie parafialnym, jak i w duszpasterstwach specjalistycznych. Kościół bowiem nie tylko modli się, ale również odpowiednio przysposobionym świeckim rozdziela w sposób prawomocny skarb zadośćuczynień Chrystusa i świętych na rzecz odpuszczenia zaciągniętej przez tychże wiernych kary doczesnej⁷⁷. Należy jednak pamiętać iż osoby, które są do danej modlitwy objętej odpustem obowiązane na podstawie prawa lub też nakazu, nie mogą zyskać właściwego danej modlitwie odpustu,

jako przykład programu wychowania zorientowanego na integralny rozwój osoby,” *Polska Myśl Pedagogiczna* 4 (2018), 175, <https://doi.org/10.4467/24504564PMP.18.008.8647>

⁷⁴ Ewa Stachowska, “Between Institutional Ritualism and Individual Search. On Dimensions of Polish Religiosity,” *Revista Brasileira de História das Religiões* 10, no. 28 (2017), 138, <https://open.icm.edu.pl/items/06b165fe-e9d9-4a2a-b69a-a1b15367980a>.

⁷⁵ Paweł Maciaszek, “The Liturgy of the Hours in the Life of the Church,” *Nurt SVD* 47, no. 1 (2013), 122.

⁷⁶ Manlio Sodi, “Dodici lustri di vitalità liturgica in Italia: ermeneutica di un cammino e guardi sul futuro,” *Paralellus* 13, no. 33 (2022), 273, <https://doi.org/10.25247/paralellus.2022.v13n33.p259282>.

⁷⁷ Por. Paweł VI, List apostolski *Sacrosancta Portiunculae* (1966); por. Paweł VI, Konstytucja apostolska *Indulgentiarum doctrina* (1967).

chyba że inaczej wskazano w nadaniu odpustu. Co istotne, zasada ta nie dotyczy penitentów wykonujących pokutę sakramentalną⁷⁸.

Odpust częstkowy można uzyskać za odmówienie modlitw, które są elementami komplety jako antyfony końcowe do Najświętszej Maryi Panny: *Witaj Królowo*⁷⁹ (*Salve Regina*), *Pod twoją obronę*⁸⁰ (*Sub tuum praesidium*) oraz *Królowo nieba*⁸¹ (*Regina Caeli*), z zastrzeżeniem, iż modlitwa ta jako czyn związany z odpustem jest uzupełniona dodatkowym dialogiem oraz modlitwą po nim następującą⁸². Wśród zawartych w liturgii godzin tekstów, których pobożne odmówienie wiąże się z możliwością uzyskania odpustu częstkowego, należy wymienić także modlitwę *Panie, Boże wszechmogący*⁸³ (*Domine, Deus omnipotens*) zawartą w jutrzni w poniedziałku II tygodnia psalterza, a także modlitwę *Boże nasz Ojciec*⁸⁴ (*Visita, quaesumus, Domine*) zawartą w komplecie po I nieszpórach niedziel i uroczystości, a także hymn *O Stworzycielu Duchu przyjdź*⁸⁵ (*Veni, Sancte Spiritus*)⁸⁶.

Uwzględniając przytoczony kontekst, należy dostrzec, iż korzystanie z tekstów znajdujących się w księdze *Liturgii godzin* może przyczyniać się do pozytywnego obfitego bogactwa duchowego udzielonego przez Kościół. Omawiając ogólne pozytywne aspekty sprawowania liturgii godzin należy podkreślić, iż jej odmawianie jest także źródłem pobożności i wzbogaceniem dla modlitwy osobistej⁸⁷. W tym świetle należy także uzasadnić konieczność podjęcia działań duszpasterskich zmierzających do przybliżenia osobom świeckim liturgii godzin. Jest ona nie tylko wyjątkową modlitwą, ale też przestrzenią, w której Kościół umożliwia pozyskanie szczególnych łask, tak potrzebnych do duchowego wzrostu i kształtowania się osób wierzących. Pastoralny wymiar odpustu opiera się na jego eklezjologicznym charakterze, aby bowiem odpust uzyskać, należy podjąć działania zakorzenione w liturgicznej tradycji Kościoła i budujące tożsamość

⁷⁸ Tomasz Jakubiak, "Odpust. Zupełny czy częstkowy?," *Tak Rodzinie*, no. 3(165) (2021), 40.

⁷⁹ *Wykaz odpustów: Normy i nadania: Wydanie wzorcowe według tacińskiego wydania 4 bis z 2004 roku* (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2012), 66. art. 17 § 2.

⁸⁰ *Wykaz odpustów*, 66, art. 17 § 2.

⁸¹ *Wykaz odpustów*, 66, art. 17 § 2.

⁸² *Wykaz odpustów*, 64, art. 17 § 2; por. *Liturgia godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*, vol. 2 (Poznań: Pallottinum, 1984), 1208–9.

⁸³ *Wykaz odpustów*, 76, art. 26 § 2.

⁸⁴ *Wykaz odpustów*, 76, art. 26 § 2.

⁸⁵ *Wykaz odpustów*, 74, art. 26 § 1.

⁸⁶ Por. *Liturgia godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*, vol. dodatkowy (Poznań: Pallottinum, 2012), 751, por. *Liturgia godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*, vol. 1 (Poznań: Pallottinum, 2006), 934, por. *Liturgia godzin*, vol. 2, 810.

⁸⁷ KL 90.

wyznawców Chrystusa. Dobro duchowe wiernych winno być więc najwyższym wyznacznikiem dla działalności duszpasterskiej, która nakierowana na posługę członkom Mistycznego Ciała Chrystusa, przyczynia się do umocnienia wspólnoty wierzących poprzez doskonalenie się jej poszczególnych członków.

Zakończenie

Podjmując próbę konkluzji, należy podkreślić, iż sprawowanie liturgii godzin umożliwia zjednoczenie z Kościołem w wytrwałym dążeniu ku Chrystusowi, a przez to znacznie ułatwia przeżywanie świąt i dni roku liturgicznego w sposób pełniejszy i dojrzalszy⁸⁸. Mimo dużego wyzwania, jakim jest wdrożenie liturgii godzin do parafialnej agendy, należy podjąć wysiłki w celu zapewnienia jej właściwego miejsca w życiu wspólnoty parafialnej. Wprowadzenie zwyczaju modlitwy liturgią godzin należy uczynić roztropnie po odpowiednim przygotowaniu do tego parafian oraz wcześniejszej formacji liturgicznej poszczególnych grup duszpasterskich. Wskazane jest także zachęcenie rodziców do dawania dobrego przykładu swoim dzieciom i zakorzeniania tej modlitwy liturgicznej w Kościołach domowych, aby niczego nie pomijając, liturgia ta była w coraz większej mierze stosowana w rodzinach chrześcijańskich⁸⁹.

Kluczowe jest, aby liturgia godzin nie wypierała praktyk tradycyjnych, bowiem siłowe wprowadzanie jej w życie wspólnoty parafialnej może się spotkać z odrzuceniem i niezrozumieniem. Należy więc zachować dawne tradycje, a modlitwa wybranymi godzinami nie może z nimi kolidować. Wydaje się, iż praktyka modlitwy liturgią godzin dzięki materiałom dostępnym w przestrzeni Internetu ulega w ostatnich dwóch dekadach znacznej popularyzacji, co może wydatnie przyczynić się do zaszczepienia jej na gruncie parafialnym. Zadaniem duszpasterzy jest więc właściwe wykorzystanie już udostępnionych narzędzi, jak chociażby szkoleń i wykładów na platformie YouTube, a także przygotowanie właściwych tekstów do celebracji dla jej uczestników, co można uczynić z pomocą treści dostępnych w przestrzeni wirtualnej. Niewątpliwie trzeba docenić wielość transmisji oraz treści, jakie są dostępne w Internecie i radiu, istnieją bowiem państwa w Europie, gdzie liturgia godzin wydaje się być w tej przestrzeni niemal niedostępna⁹⁰.

⁸⁸ Jolanta Kostecka, "Spiralna koncepcja czasu w prawie kanonicznym – inspiracje pastoralne," *Teologia Praktyczna* 20 (2019), 92, <https://doi.org/10.14746/tp.2019.20.06>.

⁸⁹ Por. Paweł VI, Adhortacja apostolska *Marialis cultus* (1974), no. 53.

⁹⁰ Markus Tymister, "La pandemia: Sfide nuove per la liturgia – più domande che risposte," *Ecclesia orans* 37, no. 1 (2020), 187.

Kluczowym wyzwaniem jest dzisiaj zaproponowanie liturgii godzin ludziom młodym, tak aby ich dziecięca forma modlitwy, utrwalony i nieco już pozbawiony duchowej głębi pacierz, przerodził się w dojrzałe poznawanie Boga w żywej jedności ze wszystkimi członkami Mistycznego Ciała Chrystusa. Kształtując młode pokolenie do modlitwy liturgicznej, należy unikać patetyzmu, ukazując młodzieży przede wszystkim głębię i dostępność słowa Bożego zawartego w liturgii godzin, podkreślając jej walor duchowy i praktyczny aspekt samowychowawczy. Liturgia godzin jest dzisiaj ciągle na nowo odkrywana. Troską duszpasterzy oraz wszystkich odpowiedzialnych za formację liturgiczną i duchową poszczególnych grup i wspólnot powinna być jej popularyzacja, a następnie zakorzenienie w życiu parafii i jej członków. Wprowadzając osoby świeckie w zagadnienie liturgii godzin w katechezach należy przede wszystkim podkreślić duchowy walor jej sprawowania, ukazując przy tym powiązane z nią łaski, podkreślając, iż Kościół usilnie zaprasza każdego wiernego do włączenia się w unoszącą się ku niebu pieśń chwały⁹¹.

Bibliografia

- Akonom, Jakub. "Działalność pastoralna Kościoła w Polsce w przestrzeni wirtualnej." *Collectanea Theologica* 92, no. 4 (2022): 139–67. <https://doi.org/10.21697/ct.2022.92.4.05>.
- Barszczewski, Aleksander. "5 powodów, dla których warto odmawiać brewiarz." Accessed February 28, 2023. <https://misyjne.pl/dlaczego-warto-odmawiac-brewiarz-5-argumentow/>.
- Benedykt XVI. "Orędzie na XXVI Światowy Dzień Młodzieży." *L'Osservatore Romano*, no. 10 (2010): 4–8.
- Biela, Bogdan. "Eucharistic Gathering as the Heart of Celebrating 'The Eight Day' in a Parish." *Studia Pastoralne*, no. 8 (2012): 184–95.
- Brewiarz lednicki*. Accessed February 28, 2023. <https://m.niedziela.pl/artukul/88810/nd/Brewiarzlednicki>.
- Cyrklaff, Mateusz. "Obowiązek sprawowania Liturgii godzin w Kościele." *Studia Gdańskie* 43 (2018): 173–85. <https://doi.org/10.26142/STGD-2018-034>.
- Dąbek, Tomasz Maria. "Śpiewane części Monastycznej Liturgii Godzin w Tyńcu." *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 53, nos. 3–4 (2000): 228. <https://doi.org/10.21906/rbl.511>.
- De Clerck, Paul. *Zrozumieć liturgię*. Translated by Stanisław Czerwik. Kielce: Jedność, 1997.
- Decyk, Jan. "Liturgia Godzin hymnem na chwałę Boga." *Studia Theologica Varsaviensia* 49, no. 1 (2011): 23–34.

⁹¹ Por. Massimo Del Pozzo, "La natura e la portata dell'obbligo del chierico di celebrare la Liturgia delle ore," *Ius Ecclesiae: Rivista internazionale di diritto canonico* 22, no. 1 (2010), 22, <https://doi.org/10.1400/141738>.

- Del Pozzo, Massimo. "La natura e la portata dell'obbligo del chierico di celebrare la Liturgia delle ore." *Ius Ecclesiae: Rivista internazionale di diritto canonico* 22, no. 1 (2010): 21–40. <https://doi.org/10.1400/141738>.
- Dyduch, Jan Maciej. "Udział świeckich w kulcie liturgicznym w świetle kodeksu prawa kanonicznego." *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 38, no. 1 (1985): 16–28. <https://doi.org/10.21906/rbl.1401>.
- Hejwowski, Marcei. "Pieśń chwały Chrystusa – co z nią zrobić?" Accessed February 28, 2023. <https://adeste.org/piesn-chwaly-chrystusa-co-z-nia-zrobic/>.
- Hiżycki, Szymon. "Jutrznia. Teologia i sens [konferencja]." Accessed April 6, 2023. https://www.youtube.com/watch?v=s1jsGHR_QeE.
- Internetowa Liturgia Godzin*. Accessed February 28, 2023. <https://brewiarz.pl/index.php3>.
- Jakubiak, Tomasz. "Odpust. Zupełny czy cząstkowy?" *Tak Rodzinie*, no. 3(165) (2021): 40.
- Jan Paweł II. Encyklika *Fides et ratio*. 1998.
- Janic, Zdzisław. "Liturgia domowa jako realizacja biblijnych zasad życia rodzinnego." *Resovia Sacra: Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej* 27 (2020): 55–77.
- Jeziorski, Sławomir. "Liturgia a percepcja i przeżywanie czasu w dobie postmodernizmu." *Verbum Vitae* 35 (2019): 435–57. <https://doi.org/10.31743/vv.3499>.
- Kasperek, Anna. "Ewangelizacja katechetów w sieci," March 20, 2020. Accessed August 3, 2022. <https://www.czasopismokatecheza.pl/artukul/ewangelizacja-katechetow-w-sieci>.
- Katolicka Agencja Informacyjna. "Brewiarz Lednicki gotowy na czerwcowe spotkanie," June 1, 2009. Accessed February 28, 2023. <https://www.liturgia.pl/Brewiarz-Lednicki-gotowy-na-czerwcowespotkanie/>.
- Kiełb, Dominik. "Rola i miejsce słowa Bożego w formacji wspólnot neokatechumenalnych." *Zeszyty Formacji Katechetów* 85, no. 1 (2022): 89–101. <https://www.zfk.katecheza.radom.pl/index.php/zfk/article/view/1355>.
- Konecki, Krzysztof. "Chrystologiczny wymiar Liturgii Godzin." *Studia Włocławskie* 2 (1999): 132–39.
- Konferencja Episkopatu Polski. *Dyrektorium Duszpasterstwa Służby Liturgicznej*. Wydawnictwo Światło-Życie, 2009.
- Koperek, Stefan. "Udział świeckich w Liturgii Godzin." In *Liturgia uświęcenia czasu*. Vol. 5 of *Mysterium Christi*, edited by Waclaw Świerzawski, 191–201. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1984.
- Kostecka, Jolanta. "Spiralna koncepcja czasu w prawie kanonicznym – inspiracje pastoralne." *Teologia Praktyczna* 20 (2019): 85–98. <https://doi.org/10.14746/tp.2019.20.06>.
- Kwiatkowski, Damian. "Liturgia miejscem urzeczywistniania się Kościoła domowego." *Łódzkie Studia Teologiczne* 24, no. 3 (2015): 125–37.
- Law, Cyril J. "Actio Ecclesiae: The Participation of the Lay Christian Faithful in the Liturgy of the Hours (c. 1174 §2)." *The Jurist: Studies in Church Law and Ministry* 79, no. 1 (2023): 167–209. <https://doi.org/10.1353/jur.2023.a913450>.
- Liturgia godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*. 4 vols. Poznań: Pallottinum, 2017.
- Liturgia godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*. Vol. 2. Poznań: Pallottinum, 1984.
- Liturgia godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*. Wydanie skrócone. Poznań: Pallottinum, 1991.
- Liturgia godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*. Vol. 1. Poznań: Pallottinum, 2006.
- Liturgia godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*. Vol. dodatkowy. Poznań: Pallottinum, 2012.

- Lundberg, Mattias. "The Printing of Missals and Breviaries as Ecclesiastical Authority in the Late-Medieval Baltic Region: A Battle between Printers or between Bishops?" In *The Baltic Battle of Books*, edited by Jonas Nordin, Gustavs Strengra, and Peter Sjökvist, 62–77. Leiden: Brill, 2023. https://doi.org/10.1163/9789004441217_005.
- Maciaszek, Paweł. "The Liturgy of the Hours in the Life of the Church." *Nurt SVD* 47, no. 1 (2013): 117–33.
- Madhavathu, Maryann. "Liturgy as a Sacrament of the Paschal Mystery: A Study of the Theological Relations between the Liturgy of the Eucharist and the Liturgy of the Hours in Theromanand Syro-Malabar Rites." PhD diss., 2016. Accessed November 13, 2023. <https://lirias.kuleuven.be/retrieve/404130>.
- Młyńska, Elżbieta. "Ewolucja katechezy dorosłych w Dyrektoriaty z lat 1971–2020." *Studia Katechetyczne* 17 (2022): 145–58. <https://doi.org/10.21697/sk.2021.17.9>.
- Mróz, Franciszek. "To Trade In the Sofa for a Pair of Walking Shoes And... To Leave a Mark...: Pilgrimage and Religious Tourism of Academic Youth." In *World Youth Day 2016 Kraków: The School of Faith and Humanity*, edited by Józef Stala and Paulina Guzik, 231–51. Kraków: The Pontical University of John Paul II in Krakow Press, 2018. <https://doi.org/10.15633/9788374387361.15>.
- Muroni, Pietro Angelo. "Liturgia delle Ore. Prospettive future." *Ecclesia Orans* 26 (2009): 163–88.
- Nowak, Dolores. "Mistyczny wymiar Liturgii godzin w praktyce celebracji." *Musica Ecclesiastica* 13 (2018): 75–99.
- "Ogólne wprowadzenie do Liturgii godzin." In *Liturgia godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*, 1:23–98. Poznań: Pallottinum, 2006.
- Olbrycht, Katarzyna. "Pedagogia Jana W. Góry OP jako przykład programu wychowania zorientowanego na integralny rozwój osoby." *Polska Myśl Pedagogiczna* 4 (2018): 165–80. <https://doi.org/10.4467/24504564PMP.18.008.8647>.
- Oleśków, Wojciech. "Formacja liturgiczna i muzyczna w Ruchu Światło-Życie w diecezji gorzowskiej i zielonogórsko-gorzowskiej." *Studia Paradyskie* 26 (2016): 153–70.
- Paweł VI. Adhortacja apostołska *Marialis cultus*. 1974.
- Paweł VI. Konstytucja apostołska *Indulgentiarum doctrina*. 1967.
- Paweł VI. Konstytucja apostołska *Laudis canticum*. 1970.
- Paweł VI. List apostołski *Sacrosancta Portiunculae*. 1966.
- Paz, Miguel. "Tiempo y eternidad en la doctrina litúrgica de Odo Casel." *Alpha Omega* 24, no. 3 (2021): 443–64.
- Peck, Alexander, *The Liturgy of the Hours*, Brisbane: Broken Bay Institute, 2010.
- Podkomisja KEP ds. Służby Liturgicznej. *Program formacyjny Służby Liturgicznej*. Kraków: [s.n.], 2018.
- Proniewski, Andrzej. "Benedykta XVI perspektywa dialogu miłości Stwórcy ze stworzeniem." *Studia Teologii Dogmatycznej* 7 (2021): 145–64. <https://doi.org/10.15290/std.2021.07.11>.
- Przybecki, Adrian. "Liturgia jako przestrzeń modlitwy i uświęcenia." *Liturgia Sacra. Liturgia – Musica – Ars* 53, no. 1 (2019): 99–114.
- Przybysz, Monika. "Kościół w social media. Komunikacja instytucji eklezyjalnych w mediach społecznościowych w perspektywie medjoznawczej i teologicznej." *Kultura – Media – Teologia* 35, no. 4 (2018): 140–66. <https://doi.org/10.21697/kmt.35.9>.

- Quartier, Thomas. "Monastic Experiences of the Liturgy of the Hours." *Questions Liturgiques/Studies in Liturgy* 97 (2016): 171–93. <https://doi.org/10.2143/QL.97.3.3197404>.
- Ratzinger, Joseph. *Duch liturgii*. Translated by Eliza Pieciul. Poznań: Klub Książki Katolickiej, 2002.
- Ryan, Fergus Michael Timothy. "The Hours of Easter Sunday: Articulating a Full Day of the Paschal Triduum." *Studia Liturgica* 53, no. 1 (2023): 55–75. <https://doi.org/10.1177/00393207221146034>.
- Sawa, Przemysław. "Theology and Liturgical Principles at the Service of Evangelization—Towards a Catholic Renewal." *Religions* 14, no. 4 (April 2023): article no. 480. <https://doi.org/10.3390/rel14040480>.
- Śędek, Marek. *Liturgia Godzin w Oazie Nowego Życia III stopnia*. 3rd ed. Kraków: Wydawnictwo Światło-Życie, 2019.
- Sielepin, Adelajda. "Kobieta w liturgicznym życiu Kościoła." *Liturgia Sacra. Liturgia – Musica – Ars* 59, no. 1 (2022): 7–25. <https://doi.org/10.25167/lis.4737>.
- Słotwińska, Helena. "Celebracja Liturgii Godzin w życiu i posłudze kapłana." *Roczniki LiturgicznoHomiletyczne* 58, no. 2 (2011): 117–30.
- Sobór Watykański II. Dekret o apostołstwie świeckich *Apostolicam actuositatem*. 1965.
- Sobór Watykański II. Dekret o posłudze i życiu kapłanów *Presbyterorum ordinis*. 1965.
- Sobór Watykański II. Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*. 1964.
- Sobór Watykański II. Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*. 1964.
- Sodi, Manlio. "Dodici lustri di vitalità liturgica in Italia: ermeneutica di un cammino e sguardo sul futuro." *Paralellus* 13, no. 33 (2022): 259–82. <https://doi.org/10.25247/paralellus.2022.v13n33.p259-282>.
- Stachera, Michał. "Celebracja Liturgii Godzin wyrazem eklezjalności." *Roczniki Teologiczne Warszawsko-Praskie* 16 (2020): 105–25.
- Stachowska, Ewa. "Between Institutional Ritualism and Individual Search. On Dimensions of Polish Religiosity." *Revista Brasileira de História das Religiões* 10, no. 28 (2017): 125–41. <https://open.icm.edu.pl/items/06b165fe-e9d9-4a2a-b69a-a1b15367980a>.
- Sulikowski, Andrzej. "Godzinki o Niepokalanym Poczuciu Najświętszej Maryi Panny. Głosy, hipotezy, interpretacje." *Tematy i Konteksty* 11, no. 6 (2016): 254–301. <https://journals.ur.edu.pl/tematyikonteksty/article/view/428/402>
- Syczewski, Tadeusz. "Formacja katolików świeckich do modlitwy Liturgią Godzin." *Rocznik Teologii Katolickiej* 17, no. 3 (2018): 157–70. <https://doi.org/10.15290/rtk.2018.17.3.12>.
- Śliwerski, Bogusław, and Mino Bohatkiewicz. "What Can Scouting Do for a Young Man in the 21st Century?" *Studia z Teorii Wychowania* 13, no. 2 (2022): 133–53. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.9264>.
- "Triduum Paschalne w katedrze siedleckiej." Accessed February 28, 2023. <http://katedra.siedlce.pl/aktualnosci/200,wielki-tydzien-w%20katedrze>.
- Tymister, Markus. "La pandemia: Sfide nuove per la liturgia – più domande che risposte." *Ecclesia orans* 37, no. 1 (2020): 187–92.
- Warzeszak, Józef. "Pneumatologia czytań brewiarzowych okresów Adwentu, Bożego Narodzenia, Wielkiego Postu i Wielkanocy." *Warszawskie Studia Teologiczne* 35, no. 1 (2022): 202–34. <https://doi.org/10.30439/wst.2022.1.12>.
- Warzeszak, Józef. "Pneumatologia czytań patrystycznych Liturgii godzin okresu zwykłego." *Studia Teologii Dogmatycznej* 7 (2021): 209–29. <https://doi.org/10.15290/std.2021.07.14>.

- Weron, Eugeniusz, and Janusz Dyl. "Biuletyn teologii laikatu." *Collectanea Theologica* 73, no. 4 (2003): 151–62.
- Wykaz odpustów: Normy i nadania: Wydanie wzorcowe według łacińskiego wydania 4 bis z 2004 roku.* Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2012.
- Wysocka, Ewa. "Młode pokolenie w kulturze imagologicznej – wyzwania i zagrożenia rozwojowe." *Dydaktyka Informatyki* 14 (2019): 11–29. <https://doi.org/10.15584/di.2019.14.2>.
- Żądło, Andrzej. "Elementy kultyczne judaizmu w liturgii chrześcijan. Zagadnienia wybrane." *Liturgia Sacra* 23, no. 1 (2017): 49–72.

JAKUB AKONOM – doktorant w Szkole Doktorskiej Akademii Katolickiej w Warszawie; jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół kwestii bieżącej kondycji pastoralnej Kościoła i intensyfikacji procesów ewangelizacyjnych oraz pracy duszpasterskiej w realiach XXI wieku, m.in. w przestrzeni Internetu, a także wokół zagadnień formacji służby liturgicznej, zwłaszcza udziału kobiet w celebracjach liturgicznych.